

Sosiologia sosiaalisen elämän tieteenä¹

Ilkka Arminen

Yhteislaitumen tragedia tarkoittaa tilannetta, jossa tuotannon tekijän, kuten karjalaitumen, yhteiskäyttö vie sen ylikuormitukseen. Yhteiseen resurssiin perustuvan tuotannon tuottaja saa kaikesta tuotannosta hyödyn itselleen, mutta resurssin – yhteislaitumen – kulumisen haitat jakautuvat kaikkien laiduntajien kesken.

Yhteislaitumen tragedian esiin nostanut Garrett Hardin (1968/2011) piti sitä esimerkkinä siitä, kuinka toimijoiden oman edun maksimointi saattaa johtaa kaikkien kannalta epätoivottavaan lopputulokseen. Peliteoreettisesti yhteislaitumen tragedia on yleistetty vangin dilemma, jossa rationaalinen yksittäisen oman edun tavoittelu johtaa yhteistyötä heikompaan tulokseen.

Yhteislaiduntamisen historia ei kuitenkaan tue Hardinin synkkiä johtopäätöksiä. Yhteislaiduntamisella on menestyksenkäs monisatavuotinen historia muun muassa Britanniassa. Nobel-palkittu Elinor Ostrom (1990) on osoittanut, että yhteisresurssien (kuten kastelujärjestelmien, kalastusalueiden ja yhteismetsien) käyttö voi olla

yhtä tehokasta kuin yksityistettyjen resurssien.

Sosiologisesti katsoen Hardin vähätteli emergentin, sisäsyntyisen sosiaalisuuden merkitystä. Yhteislaiduntamisen historia onkin hieno osoitus ihmisten kyvystä tuottaa ja ylläpitää rakenteita, joiden avulla voidaan saavuttaa yhteistoinnin etuja, jotka ylittävät omaa etuaan tavoittelevien yksilöiden yhteenlasketut saavutukset. Historiallisesti yhteislaitumen tragedia toteutuikin vasta yhteisomistuksen alkaessa murtua yksityisomaisuuden tieltä, yhteis- ja yksityisomistuksen yhteisvaikutuksen ei-toivottuna seurauksena.

Myös Émile Durkheimin (1893) pohdinnat yhteiskunnan rakenteen ja yhteiskunnan jäsenten yhteenkuuluvuuden (eli solidaarisuuden) suhteesta 1800-luvulla ovat hämmästyttävän ajankohtaisia. Lähtökohdiltaan ne kytkeytyivät keskusteluun yhteisöllisyyden syntyisestä välineellisen markkinamuotoisen toiminnan tieltä. Erityisen keskeinen kritiikin kohde oli evoluutio- ja yhteiskuntateoreetikko Herbert Spencer, joka uskoi yhteiskun-

tien kehittyvän kohti teollista yhteiskuntaa, jossa ihmisiä yhteisen sitovaksi tekijäksi jää vain vapaa vaihto markkinoilla.

Spencer, kuten Durkheim, näki vaihto- tai kauppasuhteen edellyttävän sopimussuhdetta osapuolten välillä. Spencerille se on vain tavaravaihdon tekninen välttämättömyys, Durkheimille sopimussuhde ei ole vain tekninen vaan moraalinen fakta. Markkinamuotoinen yhteiskunta edellyttää oman ominaisen moraalin. Uuden taloussosiologian käsittein, talous on sosiaalisesti ankkuroitunut. Durkheimin mukaan uusi moraalinen järjestys, *orgaaninen solidaarisuus*, työnjaoltaan eriytyneiden yksilöiden erilaisuuden tunnustaminen, ei vain vielä ollut täysin kehittynyt.

Durkheimin mukaan orgaanisen solidaarisuuden syntyä voi uhata yhtäältä liiallinen *mekaanisen solidaarisuuden* ylläpito eli ihmisten samankaltaisuuden pakonomainen vaatiminen. Toisaalta sitä voi estää myös *anomia*, normittomuus, moraalisen sääntelyn riittämättömyys. Erityisesti anomiaa koskeva analyysi on kiehtova.

Esimerkkinä anomiaasta

Durkheim tarkasteli tieteen työnjaon ongelmaa. Yhä suurempi osa tutkijoiden toiminnasta kohdentuu tieteenalojen erityiskysymyksiin ilman suhdetta tiedon laajempaan kokonaisuuteen. Tiede uhkaa hajota erillisiksi tutkielmiksi, joista ei muodostu eheää kokonaisnäkemystä. Erityisesti ihmistieteet hajautuvat. Juristi, psykologi, antropologi, talous-, tilasto- ja kielitieteilijä sekä historioitsija tarkastelevat maailmaa ikään kuin heidän tosiasiansa muodostaisivat toisistaan riippumattomat maailmat. Kaikkiaan kuulostaa siltä kuin Durkheim olisi istunut taannoisen julkaisufoorumin kokouksissa, jossa erityisesti kotimaisten julkaisukanavien luokittelupäätöksiä määritti mitä puhtain ja täydellisin anomia. Tiede uhkaa muuttua sekamelskaksi ja irvokkaaksi teatteriksi.

Durkheimin mukaan yhteiskunnan moraalinen tila on kuitenkin *itsestään* korjautuva. Työnjako ei sinänsä aiheuta anomiaa kuin ainoastaan poikkeuksellisissa olosuhteissa. Durkheimin mukaan meidän tulee antaa työnjaon kehittyä ilman ulkopuolista pakottamista. Työntekijät tai tutkijatkaan eivät ole mekaanisia koneita, jotka suorittavat tehtäviä tajuamatta niiden merkitystä. Toiminta on älyllistä ja suuntautunutta, mikä merkitsee sitä, että lopulta työntekijät päätyvät yhteen ja tulevat tietoisiksi yhteenkuuluvuudestaan. Anomian ja liiallisen mekaanisen solidaarisuuden ongelman ratkaisu on Durkheimilla sama: annetaan työnjaon jalostua vapaasti, niin siitä tulee sosiaalisen solidaarisuuden lähde.

Durkheim näyttää sortuneen optimismissaan vastakkaiseen virheeseen kuin Hardin. Spencer-kritiikistään huolimatta Durkheim vaikuttaa uskovan, että orgaaninen moraalitieteen syntyy itsestään, sui generis, ja niin olisi mahdollista ja tavoiteltavaa purkaa kaikki sääntely.

Durkheimin ja Hardinin ongelmat tulevat vielä paremmin esiin nykyhetken sovellettuna. 1960-luvulla Erik Allardt (1964) hyödynsi Durkheimin käsitteitä ajankohtansa ongelmiin. Allardtin mukaan suomalaisen yhteiskunnan orgaanisen solidaarisuuden kehitystä uhkasivat yhä teollisuuskommunismien mukainen mekaaninen solidaarisuus ja toisaalta maalaisyhteisöjen hajoamisesta syntyvä anomia korpikommunismi. Ratkaisuna molempiin Allardt suositteli kansandemokraattien integroimista hallitusvastuuseen, mikä muuntaisi sääntelemättömän luokkaristiriidan säännellyksi.

Durkheimin käsitteet soveltuvat myös tämän päivän maailmaan. Euroopan integraatio on orgaanisen solidaarisuuden projekti, joka pyrkii tuottamaan yhteenkuuluvuuden uudelle, myös työnjaollisesti entistä eriytyneemmälle alueelle. Uusnationalismin nousu kertoo pyrkimyksestä säilyttää aiempi, mekaanisempi kansallisuusperustainen työnjako. Ristiriidan sääntelyksi voitaisiin ehdottaa uusnationalistien, Suomessa perussuomalaisten, vastuuttamista ja integroimista poliittisen vallankäyttöön.

Se vaikuttaisi kuitenkin riittämättömältä ja väärän tasoista ratkaisulta globaalin työnja-

on ongelmiin. Globaalin työnjaon tuottama uusi kompleksisuus myös kansallisilla tasoilla vaikuttaa olevan *the ultimate test for Durkheim's hypothesis on the self-organized, autopoietic organic solidarity*. Tuottaako globaali työnjako sitä vastaavaa moraalisen itsesääntelyn, globaalin orgaanisen solidaarisuuden?

Hardin taas on noussut esille digitaalisen yhteislaulun tragedian kautta (Greco & Floridi 2004). Kulttuurituotteiden digitalisoituminen tekee digitaalisten resurssien, kuten internetin, käytön alttiiksi yhteislaulun ongelmille. Käyttäjät voivat pyrkiä maksimoimaan oman hyötynsä ja jakaa toimintansa kustannukset ja seuraamukset koko verkon käyttäjille. Yksi seuraus voi olla yhteiskunnan jakautuminen yhä kapeampiin osaryhmiin, kun yksilöt voivat sulkea pois kognitiivisen dissonanssin ja palkita itseään samanmielisten kapeutuviin ryhmiin kuulumisella. Syntyy *balkanisoitumisen* riski, yhteiskunnan osaryhmät saattavat tulla yhä kykenemättömämmiksi kommunikoimaan keskenään ja niin kutsuttu vihapuhe tulee vallitsevaksi (Mestrovic 1994).

Balkanisoitumisen pelko pohjautuu oletukseen osaryhmien identiteettien kokonaisvaltaisuudesta, mikä johtaisi kehityksen palautumattomuuteen ja interaktiokompetenssien kuihtumiseen. Balkanisoituminen on paradoksaalinen dystopia, jossa yhteiskunnan ylidifferentiaatio johtaa takaisin primitiiviseen mekaaniseen solidaarisuuteen, jossa siedetään vain samanmielisiä. Se perus-

tuu käsitykseen olemattomasta emergentistä sosiaalisuudesta, jolloin ihmiset ovat rakenteiden vankeja.

Sosiologian tulisi löytää tie rakenteellisten pakkojen ja voluntarismien väliltä. Esitän, että joitakin lähtökohtia tarjoavat *uusi taloussosiologia* sekä *etnometodologinen sosiaalitiede*.

Uusi taloussosiologia jatkaa Durkheimin Spencer-kritiikkiä. Se tarkastelee talouden sosiaalista ankkuroituneisuutta (Granovetter 1985). Teoksellaan *Suuri murros* Karl Polanyi (1944) käynnisti markkinoiden synnyn tarkastelun. Markkinat eivät ole olemassa itsestään. Niiden luonti on pitkä, hidaskäyttöinen prosessi, joka on yhä kesken. Markkinat ovat myös olemassa vain sääntelynsä avulla; ei ole olemassa sääntelemättömiä markkinoita. Ei ole myöskään olemassa vain yksiä markkinoita ja niiden kasvotonta markkinavoimaa, vaan lisääntyvä määrä erilaisia, eri tavoin organisoituja ja eri tavoin toimivia markkinoita.

Uuden taloussosiologian sovellusmahdollisuudet ovat runsaat. Tilaja-tuottaja-malli ei ole oikea tai väärä, kyse on sen toimeenpanosta: millaisten proseduurien ja menettelytapojen kautta luodaan välitysmekanismi muodostettujen tilajien ja tuottajien välille (Porter & Teisberg 2006). Yhtä lailla katteetonta on uskoa tieteidenvälisen yhteistyön automaattiseen syntyyn kuin pelätä lopullista balkanisoitumista. Yhteistyön määrä ja laatu ovat sidoksissa tieteen kannustinjärjestelmiin (Rafols ym. 2012). Yhteistyön luonnetta ei voi-

da täydellisesti ohjata, sillä ohjauksivaikutus syntyy tarkoitettujen ja tahattomien vaikutusten kokonaisuudesta. Tiedepolitiikasta ei voida kuitenkaan luopua, koska Durkheimin puuttamia markkinoita, puuttamatonta työnjakoon, ei ole olemassa. Usko automaattiseen orgaaniseen solidaarisuuteen onkin ristiriidassa Durkheimin omien premissien kanssa.

Varsinaisen emergentin orgaanisen solidaarisuuden tutkimusohjelman perusti Harold Garfinkel (1967). *Rikkomiskokeissaan* hän tuotti tilanteita anomiaa saattamalla ihmiset toimimaan omituisesti ja järjenvastaisesti. Rikkomiskokeet epäonnistuivat pahoin. Anomian tuottaminen onnistui vain osin. Ihmiset kyllä ärtyivät omituisesti käyttäytyvälle lähimmäiselleen, joka vastasi esimerkiksi kaikkiin kysymyksiin kysymyksellä, mutta olivat pian löytävinään mielen, idean tai säännön omituisuuden takaa. Kuten keskitysleirimuistelmissa on kerrottu, kun pahin alkusokki oli ohi, alkoi leiriin saapuneiden piirissä viritä puheensorina, lopulta tämäkin oli vain yksi päivä arkisessa maailmassa. Kaikkiaan etnometodologia on ottanut tehtäväkseen tarkastella toimijoiden keinoja, välineitä ja menettelytapoja, joilla sosiaalisen maailman mieltä ylläpidetään sen kaikesa omituisessa monimuotoisuudessaan.

Sosiaalisen elämän tieteen ohjelmallaan Harvey Sacks (1992a;1992b) jatkaa Garfinkelin perinnettä. Sacksin idea on analysoida ja rekonstruoida niitä sosiaalisia käytän-

töjä, jotka tekevät ihmisille mahdolliseksi nähdä asiat sillä tavoin kuin he ne näkevät. Luennollaan Sacks (1992a, 486) totesi: ”Tiedämme, että mieleemme on yhteiskunnan vallassa. Tämä kutsuu sosiaalieteilijöitä ja muita ymmärtämään elämänmuotoja sen avulla, mitä tiedämme omastamme.” Kysymys siitä, kuinka sosiaalinen maailma tuotetaan, on perusta käytäntösuuntautuneelle sosiaalisen toiminnan yleiselle teorialle. Mitä tahansa ihmiset tekevät, voidaan tutkia ja kuvata siltä kannalta, kuinka se on toteutettu. Viimekätinen tavoite on muodostaa tiede, joka voi tarkastella kaiken sosiaalisen toiminnan tosiasiallisia muotoja paljastaakseen yhteiskunnan perustavat rakenteet.

Kuten jo Garfinkel oli osoittanut, sosiaalisen elämän järjestäytyneisyys ulottuu sen yksityiskohtiin. Sosiaalinen järjestäytyneisyys, Sacksin *order at all points*, on sikäli omituinen olio, että toiminnan merkityksellisyyden ylläpitämisen moninaisuus avaa sen loputtomalle uudelleen tulkinnalle ja siten hauraudelle.

Anja-Riitta Lahikaisen johtamassa median ja perhevuorovaikutuksen tutkimuksessa tutkittavat kommentoivat toistuvasti aineistonkeruuta, joka toteutettiin neljällä videokameralla kussakin perheessä. Yhdessä perheistä taltioitiin tilanne, jossa äiti kertoi saaneensa tekstiviestin: ”iskä kirjoittaa (.) mitenäs videointi toimii (.) ol-lanko siellä normaalisti.” Muutama vuoro myöhemmin hän toteaa: ”Mää pistän iskälle vies-

tin ett kyllä täällä ollaan valitet-
tavasti ihan normaalisti.”

Charles Goodwinin (tulossa) käsittein, sosiaalinen toiminta ja sen elementit ovat jatkuvasti uudelleen laminoitavissa. Toimintoja ja niiden elementtejä voidaan poimia, uudelleen muokata ja pakata sekä myös kääntää ja uudelleen suunnata. Tutkitussa perheessä tapahtunut videointi muuntui osaksi perhevuorovaikutusta, tuli uudelleen tulkituksi ja muodostui kanssakäymisen resurssiksi, jonka avulla voitiin vitsailla ja uudelleen tulkita perheen arkea.

Toiminnan uudelleen laminointi on myös talousjärjestyksen piirre. Kreikan valtionlainojen korko hinnoiteltiin vielä joulukuussa 2007 vain 0,32 prosenttiyksikköä Saksan lainoja korkeammalle. Kreikan lainoja pidettiin siis kutakuinkin yhtä riskittöminä kuin Suomen ja liki yhtä riskittöminä kuin Saksan (Arezki, Candelon & Sy 2011). Riskitason määrittelyyn käytettiin rahoitusteoriaa, jossa riski määrittyy sijoituskohteen arvonheilunnan, volatilitetin, perusteella. Käytännössä tämä johti riskitason aliarvioimiseen, mitä pahensivat Kreikan luovat tilastointikäytännöt. Samalla tavoin finanssikriisin taustalla vaikutti niputettujen joukkovelkakirjalainojen riskitason systemaattinen aliarviointi (MacKenzie 2011).

Syntyneet finanssi- ja velkakriisit pakottivat sijoittajat uudelleen arvioimaan maiden ja luottotuotteiden riskitasoja. Rahoitusteorian tulkintaa jouduttiin muuttamaan eli laminoimaan teoria uudelleen.

Taluskriisit nostavat siis esiin talousjärjestyksen ankkuroituneisuuden sosiaaliisiin käytäntöihin. Voi vieläpä väittää, että talouden sosiaalinen ankkuroituneisuus on entisestään korostunut.

Finanssituotteet ovat sopimuksenvaraisempia kuin perinteiset aineelliset tuotteet. Talous on entistä selvemmin moraalinen, sosiaalinen fakta. Uudemman sosiologian käsittein talousjärjestyksen voi katsoa astuneen toiseen moderniin (Beck 2012). Talous on irtautunut luonnosta ja perinteistä, muuntunut refleksiiviseksi sosiaalisen järjestyksen osaksi.

Myös työn hinta globaaleilla markkinoilla muuntuu sopimussidonnaisemmaksi. Yritysten globalisoituminen sitoo yhteen työmarkkinat (Brown, Lauder & Ashton 2011). Kansallisella tasolla sovittavaksi jää se, kuinka paikallisen työvoiman edut turvataan, jos turvataan, suhteessa ulkomaailmaan ja maahanmuuttajatyöntekijöihin. Maahanmuuttajatyöntekijöiden osalta tulee sopia, turvaanko heille oikeuksia, ja jos, niin mitä. Kysymys ihmiskaupasta on vielä marginaalinen mutta oireellinen.

Luonnontieteissä puhutaan usein niiden edistyksestä, joskus syystä. Ihmistieteissä asia on vaikeampi. Durkheimin yhtenä lähtökohtana oli kritisoida teoriaa yhteiskunnan luonnollisesta evoluutiosta. Durkheim katsoi myös modernin yhteiskunnan vaativan muotonsa mukaisen moraalin. Uusi moraalinen järjestys, orgaaninen solidaarisuus, perustuu työnjaoltaan eriytyneiden yksilöi-

den erilaisuuden tunnustamiselle. Orgaanisen solidaarisuuden Durkheim uskoi muodostuvan, jos työnjaon annettaisiin kehittyä vapaasti.

Tällä hetkellä on vaikea uskoa, että vapaaksi päästetty globaali työnjako johtaisi orgaanisen solidaarisuuden syntyyn. Ideana orgaaninen solidaarisuus vaikuttaa yhä ajankohtaisemmalla mutta entistä kauemmaksi karanneelta. Kyvyttömyyttä määritellä tarkasti orgaanisen solidaarisuuden syntyehdot voi pitää nyky sosiologian heikkoutena. Tarkemmin ottaen kyse lienee kuitenkin Durkheiminkin kuvaamasta tieteen edistymisestä. Tieteen työnjako on jalostunut, mikä on lisännyt eksponentiaalisesti tiedon määrää. Ihmistieteissä tiedon lisääntyminen toteutuu kuitenkin sokraattisen paradoksin muodossa. Tiedämme olevamme tietämättömiä yhä enemmästä.

Kristian Smeds opettaa teatterikoululaisille, mitä on seinän läpi menemisen energia. Sosiologit tarvitsevat kykyä nähdä läpi seinien, yhteiskuntaa pysyvässä pitävien instituutioiden. Instituutioiden sisään kurkistaminen tarkoittaa myös ihmisten välisten suhteiden ja instituutioiden kasautuvan kompleksisuuden tunnustamista.

Viite

¹ Artikkelin pohjautuu Helsingin yliopistossa 5.12.2012 pidettyyn uuden professorin juhla-luentoon.

Kirjallisuus

- Allardt Erik (1964) Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. WSOY, Helsinki.
- Arezki, Rabat, Candelon, Bertrand & Sy, Amadou (2011) Sovereign Rating News and Financial Markets Spillovers: Evidence from the European Debt Crisis. IMF Working Papers 11/68.
- Beck, Ulrich (2012) Twenty Observations on a World in Turmoil. Polity Press, Cambridge.
- Brown, Philip, Lauder, Hugh & Ashton, David (2011) The Global Auction. Oxford University Press, New York.
- Durkheim, Émile (1893/1990) Sosiaalisesta työnjaosta. Gaudemus, Helsinki.
- Garfinkel, Harold (1967) Studies in ethnomethodology. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Goodwin, Charles (tulossa) The co-operative, transformative organization of human action and knowledge. Journal of Pragmatics.
- Granovetter, Mark (1985) Economic action and social structure: The problem of Embeddedness. American Journal of Sociology 91:3, 481–510.
- Greco, Gian Maria & Floridi, Luciano (2004) The Tragedy of the Digital Commons. Ethics and Information Technology 6:2, 73–82.
- Hardin, Garrett (1968/2011) Yhteislaidunten tragedia. Teoksessa Simo Kyllönen, Juhana Lemetti, Niko Nojonen & Markku Oksanen (toim.) Kiista yhteismaista: Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka. Niin & Näin, Tampere, 41–60.
- MacKenzie, Donald (2011) The Credit Crisis as a Problem in the Sociology of Knowledge. American Journal of Sociology 116:6, 1778–1841.
- Mestrovic, Stepjan (1994) The Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism. Routledge, London.
- Ostrom, Elinor (1990) Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, Cambridge.
- Polanyi, Karl (1944/2009) Suuri murros: aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret. Vastapaino, Tampere.
- Porter, Michael & Teisberg, Elizabeth (2006) Redefining Health Care. Creating Value-Based Competition on Results. Harvard Business School Press, Boston.
- Rafols, Ismael, Leydesdorff, Loet, O'Hare, Alice, Nightingale, Paul, & Stirling, Andy (2012) How journal rankings can suppress interdisciplinary research: A comparison between innovation studies and business & management. Research Policy 41:7, 1262–1282.
- Sacks, Harvey (1992a) Lectures on Conversation. Volume 1. Toimittanut Gail Jefferson. Basil Blackwell, Oxford.
- Sacks, Harvey (1992b) Lectures on Conversation. Volume 2. Toimittanut Gail Jefferson. Basil Blackwell, Oxford.